

Роман РАБЧЕВСЬКИЙ,
*учитель біології та екології Травлинського ліцею
Судилківської сільської ради Шепетівського району*

Формування екологічної культури школярів на уроках біології та в позаурочний час

Екологічна криза сьогодення свідчить не лише про високий рівень техногенного розвитку суспільства, а й про надмірний прагматизм людини, який поєднується з екологічним невіглаством і втратою духовних орієнтирів. Змінити цю ситуацію покликана освіта, орієнтована на сталий розвиток. В умовах реалізації концепції Нової української школи екологічна освіта набуває особливої ваги. Її мета полягає не лише в засвоєнні знань, а у вихованні ціннісного ставлення до природи, розвитку компетентностей і життєвих умінь. Тому екологічний освітній процес в умовах НУШ не може зводитися лише до інформування учнів. Він має забезпечувати розвиток емоційно-ціннісного ставлення до природи, формувати здатність співпереживати, відчувати гармонію, відповідальність і любов до всього живого. Важливо допомогти учням усвідомити себе частиною природи, відчувати власну роль у збереженні екологічної рівноваги. Саме тому проблема, над якою працюю, — «Формування екологічної культури школярів на уроках біології та в позаурочний час» є надзвичайно актуальною.

Формування екологічної культури реалізую через поєднання традиційних і сучасних підходів, спираючись на ідеї школи екологічної філософії Л. Жулинської, М. Голубець, Д. Гроздинського, С. Холла.

Одним із продуктивних способів розв'язання проблеми формування екологічної культури є використання методики «глибинної екології», яка спрямована на усвідомлення нерозривного зв'язку людини з природою. Цей підхід передбачає не лише засвоєння знань про довкілля, а й розвиток емоційно-чуттєвої сфери учнів, формування відчуття єдності з усім живим, розуміння цінності кожної форми життя. Заняття, побудовані на засадах глибинної екології, допомагають учням відчувати природу серцем — через споглядання, художнє слово, екологічні медитації, творчі завдання, ігрові чи дослідницькі ситуації. Такий підхід розвиває екологічну емпатію, рефлексію, мотивацію до екологічно виваженої поведінки, а також стимулює активну участь у природоохоронній діяльності як особистісно значущій цінності.

Опрацювавши ідеї передових науковців, педагогів з питань формування екологічної культури, поставив перед собою такі основні завдання:

- формування громадянської відповідальності за стан природи, любові до довкілля та потреби спілкування з ним;
- виховання екологічно грамотної поведінки, здатності прогнозувати наслідки людської діяльності;
- формування культури природокористування і праці у природі;

- розвиток екологічного мислення, критичного ставлення до екологічних проблем;
- формування навичок раціонального споживання природних ресурсів.

Окресливши проблему формування екологічної культури школярів, я визначив за доцільне розпочати з аналізу природного та соціального середовища, у якому навчаються й живуть учні. У процесі вивчення шкільного курсу біології, під час екскурсій, спостережень, проєктної діяльності, було виявлено низку екологічних проблем, характерних для місцевості, де розташована школа, що зумовило необхідність пошуку ефективних форм і методів екологічного виховання учнівства на основі місцевого природного матеріалу.

Перші уявлення про навколишній світ, про живу та неживу природу, про ставлення до неї, що виявляється у конкретній поведінці на емоційному рівні формуються у молодшому шкільному віці. Щоб не втрачати наступності свою діяльність щодо формування екологічної культури прогноую та організовую за концентричним принципом по рівнях з поступовим тематичним розширенням у напрямі від локального до глобального:

- 5-6 класи: учень — дім — школа — село;
- 7-9 класи: учень — громада — район — область;
- 10-11 класи: учень — Україна — світ.

На першому та другому рівнях за мету ставлю поглиблення, накопичення знань про природні об'єкти, закономірності розвитку біологічних систем, аналіз і прогнозування екологічних ситуацій, закріплення правил поведінки у навколишньому середовищі.

На третьому рівні (10-11 кл.), де завершується здобуття екологічних знань, здійснюю моделювання простих кризових ситуацій поведінки, яка б не завдавала шкоди довкіллю. Вся увага тут спрямована на формування особистості, яка готова до співпраці з природою, активної природоохоронної діяльності з позицій рівноправності з іншими організмами в системі живого світу. Навчальна діяльність спрямована на розвиток компетентностей: пізнавальної (через спостереження, дослідження), соціальної (через співпрацю в групі), комунікативної (через обговорення та рефлексію), ціннісно-світлоглядної (через усвідомлення власної відповідальності перед природою). Значну увагу при цьому звертаю на індивідуальні особливості учнів. Ключовими принципами роботи є:

- визнання талановитості кожної дитини;
- щирість і довіра у стосунках;
- повага до індивідуальності;
- емоційна підтримка та педагогічна співпраця.

Ці принципи є своєрідним стимулом діяльності учнів на уроках біології та в позаурочний час, що допомагають відповісти на запитання: «Хто я?»; «Чого я хочу?»; «Що я можу?», а використання методики «глибинної екології» сприяє розвитку емоційно-почуттєвої сфери учнів, мотивуючи їх до активної природоохоронної діяльності. Інтерактивний інструментарій даної методики, який я використовую, досить різноманітний. Ефективними формами є інтерактивні ігри, рольові вправи, моделювання, «мозковий штурм», екологічні проекти, дослідження в природних умовах.

Використання методів глибинної екології дає змогу поєднувати навчання з емоційними переживаннями і творчістю. Намагаюся планувати уроки, побудовані на життєвому досвіді дітей. Наприклад, під час вивчення тем «Видозміни кореня», «Видозміни пагона» опираюся на знання учнів, отримані під час роботи вдома на городах чи в садках, на їхні спостереження за умовами, необхідними для нормального росту та розвитку вегетативних органів рослин. Далі пропоную їм дослідити видозміни пагонів і коренів дикоростучих рослин нашої місцевості (валеріана, перстач прямостоячий, орхідні рослини, які занесені до Червоної книги).

При вивченні теми «Внутрішня будова комах» реалізується проект «Модель комах», який завершується творчою рефлексією — написанням «репортажу з уроку біології». Фіксую увагу учнів на таких моментах: про що йшлося на уроці? Які проблеми розв'язувались? Що нового дізнались? Що було корисного і цікавого? Створюється ситуація, коли кожен учень може відчувати себе репортером, який веде репортаж з місця події. Що це дає? По-перше, включається моторна пам'ять під час фіксації основних висновків пошукової діяльності на уроці; по-друге, стимулюється розвиток навичок писемного мовлення, фантазії, уяви. А це, у свою чергу, допомагає виявити та розвивати надалі творчі нахили до літературної діяльності. На наступному уроці під час вивчення теми «Кохання з повним перетворенням» пропоную обрати учням одне із завдань для досягнення очікуваних результатів:

1. Здійснити подорож до найближчого мурашника і ознайомитися із особливостями його будови.
2. Провести спостереження за живленням комах поблизу мурашника.
3. Виявити місце розташування мурашників відносно рози вітрів.
4. Підготувати повідомлення «Сторінками Червоної книги».

Залучення школярів до пошуково-пізнавальної творчої роботи можливе тільки на основі педагогічної співпраці та педагогічної підтримки кожного.

Рухаючись від простих інформаційно-розважальних до поступово ускладнених способів діяльності, здійснюю перехід на творчий, продуктивний рівень мислення. Такі завдання сприяють формуванню ключових компетентностей, екологічного мислення, комунікації між суб'єктами освітнього процесу. Усвідомлюючи, що учні найкраще засвоюють знання у процесі активної діяльності, в освітньому процесі завжди прагну урізноманітнювати форми подання нового матеріалу. Особливу увагу приділяю використанню змісту, пов'язаного з реальними природними об'єктами — рослинами і тваринами, які потребують охорони. З цією метою застосовую кросворди, загадки, експрес-інформаційні картки, елементи художньої репрезентації природних об'єктів тощо.

Ефективним засобом формування екологічної свідомості і культури вважаю проведення нестандартних уроків, зокрема занять на природі, які сприяють безпосередньому емоційному контакту учнів із довкіллям. Процес навчання планую активним. Це групова парна співпраця, робота трійками, пошук і дослідництво, розмаїття думок, які колективно обговорюються, організація роботи за інтересом, поштовх до творчості, критичного мислення, спілкування і взаєморозуміння з акцентом на культуру.

Одне з важливих місць в моїй діяльності займає освіта для сталого розвитку, яка покликана допомогти учням не тільки уявляти своє бажане майбутнє, а й активно його наближати. Учні діють не через страх перед наслідками екологічних проблем, а через бажання жити в кращому світі. Бажання й надалі піклуватися про довкілля виникає на основі власних дій та оцінки результатів. У процесі такого навчання виступаю організатором дій учнів, надихаю їх, підбадьорюю і скеровую їхні зусилля. Учні самі обирають спосіб діяльності, виконують обрані дії, обговорюють їх, приймаючи самостійні рішення. Важливим чинником є і демонстрація моделей поведінки, орієнтованої на стійкий розвиток, а також удосконалення в учнів навичок критичного мислення. Визначення проблемних питань спонукає їх до пошуку відповідей. Маючи знання, отримані самостійно, вони краще підготовлені до нових викликів і наступних дій.

Значну увагу формуванню екологічної культури учнів приділяю під час позакласної та позашкільної роботи. Сприятливі природні умови та вигідне розташування Травлинського ліцею створюють особливі можливості для реалізації завдань екологічного виховання. Навчальний заклад межує з територією регіонального ландшафтного парку «Мальованка», який слугує природною лабораторією для проведення польових практик, наукових досліджень, екскурсій і спостережень.

Від часу створення парку до дослідницької діяльності були залучені учні ліцею та науковці-біологи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Результати спільних досліджень неодноразово ставали основою науково-дослідницьких робіт, представлених на конкурсах Малої академії наук України. Травлинський ліцей підтримує активну співпрацю з університетом, що забезпечує учням можливість безпосередньо ознайомлюватися з методиками польових досліджень, природними процесами та явищами. Такий досвід сприяє формуванню усвідомленого ставлення до вибору майбутньої професії, розумінню важливості діяльності у природоохоронній сфері, формує ціннісне ставлення до рідної природи.

Важливою складовою системи екологічного виховання є також участь школярів у роботі шкільного лісництва, діяльність якого забезпечує практичне поєднання навчання, дослідження та природоохоронної роботи.

На базі регіонального ландшафтного парку «Мальованка» нами створено екологічну стежину «Лісова пісня», яка є одним із найефективніших засобів формування екологічної культури школярів. Вона забезпечує безпосереднє спілкування дітей із природою, сприяє вихованню любові до неї, формуванню емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього середовища. Саме на цій базі проводиться значна кількість екскурсій, дослідницьких практик та природоохоронних походів. Екологічна стежина відповідає усім вимогам до навчально-виховних об'єктів природоохоронного спрямування. Вона є дієвим засобом екологічного

виховання, який учні сприймають із набагато більшим інтересом, ніж традиційний урок у класі. Природа — найкращий педагог, що формує світогляд і моральні орієнтири дитини через особистісне переживання й досвід.

Актуальним напрямом у роботі ліцею є впровадження нестандартних форм екологічної освіти із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій. Під час занять учні презентують екологічні моделі, створюють ситуаційні проекти, демонструють мультимедійні презентації, підготовлені на основі власних спостережень і досліджень. Наявність у школі сучасної інформаційно-комунікаційної системи з доступом до мережі Інтернет дає змогу ефективно інтегрувати ІКТ у освітній процес, що активізує пізнавальну діяльність, розвиває критичне мислення, формує навички самоосвіти та культурного спілкування у світовому екологічному просторі.

Результатом системи освітньої діяльності є високий рівень сформованості екологічної свідомості і культури школярів. Учні ліцею стають призерами та переможцями різних етапів олімпіад, еколого-природничих конкурсів обласного і всеукраїнського рівнів, активно долучаються до природоохоронних ініціатив.

Отже, система екологічної освіти та виховання в ліцеї спрямована на творчу самореалізацію учнів, поглиблення їхнього рівня екологічної обізнаності, розвиток відповідального ставлення до природи та підготовку до майбутньої професійної діяльності у природоохоронній галузі.

Використані джерела

1. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. — Київ : КІС, 2021.
2. Вербицький В. В. Екологічна освіта і виховання у школі: теорія та практика. — Київ : Либідь, 2020.
3. Жулинська Л. І. Формування екологічної культури особистості в контексті освіти для сталого розвитку. — Львів : Світ, 2019.
4. Концепція екологічної освіти України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://salo.li/D91c213>.
5. Освіта для сталого розвитку в дії : методичний посібник для педагогів / за ред. Л. Хижняк. — Київ : Педагогічна думка, 2021.
6. Найд А. В. Психологічні основи екологічної культури школярів. — Харків : Основа, 2018.